

Ah Mine’l Mevt

Kastamonu Şehrindeki 14.-20. Yüzyıl Mezar ve Mezar Taşları*

Halit Çal

Prof. Dr., Gazi Üniv. Fen Ede. Fak. Sanat Tarihi Bölümü

Yakın zamanlara kadar Kastamonu şehrindeki mezar-mezar taşlarını özellikle sanat tarihi açısından bütün olarak değerlendiren bir çalışma yoktu. Ahmet Gökoğlu'nun önemli kitabında (1952) şehirdeki türbelerde yer alan mezar taşlarının okunuşu ve tercümesi ile bazılarının fotoğrafları verilmiştir. Bunlar içinde Hatun Sultan Türbesi ve İsmail Bey Türbesi'ndekiler sanat değeri taşımaktadır. Daha sonra Taşköprü ilçe merkezindeki bazı Osmanlı mezar taşları ile Kastamonu Şeyh Şaban-ı Veli Camii-Türbesi haziresindeki mezar taşlarının fotoğraf ve okunuşlarının yer aldığı bir kitap ile (Yılmaz 2001) yine Şeyh Şaban-ı Veli Camii-Türbesi haziresindeki mezar taşlarının ele alındığı bir yüksek lisans tezi (Taşdemir 2002) hazırlanmıştır.

Bunlardan sonra Kastamonu şehrindeki mezar-mezar taşlarının tamamı hakkında bir fikir vermek üzere bir genel değerlendirme yaptık (Çal 2005b). Bunu takiben mezarlıklar dışında şehirdeki cami-türbe hazirelerindeki mezar taşlarının ayrıntılarıyla incelendiği bir proje düşünülüp Atabey Gazi Camii-Türbesi haziresindeki tarafımızdan bir kitap haline getirilmiş (Çal-Çal 2008), kalanları için ise danışmanlığım altında üç yüksek lisans tezi yapılmıştır (Canyurt 2007; Gündoğan 2007; Gümüşdağ 2007). Yine Kastamonu Müzesi'ndeki Türk mezar taşlarını bir makale olarak yayınladık (Çal 2007b). Müzedeki mezar taşlarının bir kısmı Kastamonu çevresindeki köylerden müzeye getirilmiş olmakla birlikte sayıları geneli etkilemeyecek kadar az olduğundan bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu yazıda, adı geçen çalışmaların tamamına dayanan bir sayısal döküm ile mezar-mezar taşı tipleri, başlıkları ve süslemeleri hakkında bilgi sunulacaktır.

Hastane arkasındaki üç parça halinde mezarlık, Gümüşlü mezarlığı, Ahmet Dede mezarlığı ile şehrin en büyük mezarlığı olan Kırklar mezarlığı olmak üzere şehirde dört büyük mezarlık bulunmaktadır. Bunların yanı sıra şehirdeki hemen her eski caminin haziresinde mezar taşları vardır. Sinan Bey Camii haziresindeki gibi bazı mezar taşlarının sonradan kaldırıldığı anlaşılıyor.

I- MEZAR-MEZAR TAŞI SAYISI

Mezar taşları hakkındaki araştırmalarda genellikle mezarlar dikkate alınmayıp sadece mezar taşları değerlendirilmektedir. Halbuki mezar tipleri de mezarlar kadar incelenmeyi gerektirmektedir. Tıpkı mezar taşları gibi bunlar da dönemlere göre değişirler ve bazen sadece tipine bakarak bir mezarı tarihlemek mümkündür. Burada mezar-mezar taşlarında terminoloji sorunu ortaya çıkmaktadır. Türkiye genelinde mezar taşları hakkındaki araştırmalar son on yıldır çoğalmıştır. Bu yüzden var olan terminoloji karışıklığı henüz ortadan kalkmamıştır. Bu ayrı bir inceleme konusudur ve burada sadece mezardan ne anladığımızı açıklamakla yetiniyoruz.

Geleneğimizde, ölü toprağa defnedildikten sonra toprağın yerine oturması için bir sene kadar beklenir ve sonra toprak üstüne bir mezar yapılır. Mezarın özü, şahide de denilen bir baş ve ayak taşının dikilmesidir. Baş ve ayak taşları genellikle doğrudan toprağa oturtulmayıp daha sağlam ve kalıcı olmaları için birer taş kaidenin ortasındaki deliklere yerleştirilir. Mezarın daha güzel görünmesi için de baş ve ayak taşlarının dikildiği kaide taşları, bir dikdörtgen mezar oluşturacak şekilde yanlardan birer parça taşla birleştirilir. En basit şekli bu olmak üzere bütün bu yapının tek parça taştan yapılıp baş ve ayak taşlarının uçlardaki deliklere dikildiği, mezarın dört parça taştan bir sandık şeklinde yapılıp iki ucuna baş-ayak taşlarının konulduğu çeşitli tipleri görülür. Mezardan anladığımız, baş ve ayak taşlarının uçlardaki deliklere oturtulduğu bu alt yapıdır. Baş ve ayak taşlarının alt yapıyla beraber tek parça taştan yapıldığı örnekler bu ayırimda karışıklık yaratmaktadır. Bir sembolik lahit veya sandukada mezar olarak ana gövdeyi, mezar taşı olarak doğu ve batı uçlardaki diğer kenarlardan daha yüksek olan ve genelde diğer mezar taşlarıyla aynı biçimde yapılan bölümlerini kabul ettik.

Aşağıdaki tabloda mezarların sayısı verilmiştir. Baş ve ayak taşları ayrıca sayılmamıştır. Bu rakamları bir ön sayımla elde ettik ve şimdilik doğruya en yakın olanıdır. Kesin rakamlar ancak mezarlıkların planları çıkarıldığında elde edilecektir.

Ahmet Dede Camii	15	İsmail Bey Türbesi	6
Atabey Gazi Külliyesi Haziresi	54	Muzafferiddin Gazi Türbesi	10
Ferhat Paşa (Hacı Kadı) Camii	78	Kastamonu Müzesi	29
Hepkebirler Camii	47	Ahmet Dede Mezarlığı, yolun batısı	41
Musa Fakih Camii Haziresi	1	Ahmet Dede Mezarlığı, yolun doğusu	90
Nasrullah Camii Doğu Haziresi	10	Gümüşlü Mezarlığı	25
Nasrullah Camii Güney Haziresi	27	Hastane arkası mezarlığı, hastane-Gümüşlü yolunun doğusu	120
Saray Camii Haziresi	20	Hastane arkası mezarlığı, yolun güneyi	3
Şeyh Şaban-ı Veli Camii Haziresi	85	Hastane arkası mezarlığı, yolun kuzeyi	103
Yakup Ağa Camii Haziresi	10	Okmeydanı Mzr. güney bölüm batı parça	142
Yılanlı Camii	10	Okmeydanı Mzr. güney bölüm doğu parça	146
İsmail Bey Medresesi Haziresi	7	Okmeydanı Mzr. kuzey bölüm batı parça	18
Hatun Sultan Türbesi	8	Okmeydanı Mzr. kuzey bölüm doğu parça	194
		Toplam	1299

Mezarlarda toplam sayının yaklaşık üçte ikisinin mezar-

lıklarda olduğu anlaşılıyor. Bunların da yarısından fazlası Okmeydanı mezarlığındadır. Şehir içindekilerde ise Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresi, Ferhat Paşa (Hacı Kadı) Camii haziresi ve Atabey Gazi Camii-türbesi haziresi ilk üç sırayı almaktadır. Hazireler dışında mezarlıkların hepsinde yeni definler sürmektedir.

Ayrıntıları mezar-mezar taşları tipleri kısmında verileceği için burada sadece genel rakamlar verilmiştir. Bu mezarlarda değişik tiplerde 1230 baş taşı, 941 ayak taşı vardır. Mezarların çoğunda baş ve ayak taşının birlikte bulunduğu unutulmamalıdır.

Mezarlara kadın - erkek ayrımı itibarıyla baktığımızda kadınlara ait mezarların 359, erkeklere ait mezarların ise 760 tane olduğunu görüyoruz. 165 mezarda cinsiyete göre ayırım yapılamamıştır.

II- TARİHLERİ:

Örneklerin % 33'nün tarihi, kırılma, aşınma, dikenler içinde kaldığından yaklaşılamama gibi sebeplerle belirlenememiştir. Ancak bunların büyük kısmının üslup olarak 19. yüzyıldan olduğunu söyleyebiliriz.

14-17. yüzyıldan 24 örnek Müzede ve türbelerdedir. Esasen müzedekiler de türbelerden getirilmiştir. Kastamonu gibi çok köklü bir şehirde 19. yüzyıl öncesinden son derece az sayıda mezar kalması dikkat çekicidir. Tarihi belirlenemeyenlerin çoğunlukla 19. yüzyıldan olduğunu belirtmiştik. Bu durumda mevcut örneklerin büyük kısmı 19-20. yüzyıl Osmanlı ve Osmanlı geleneğinde Cumhuriyet dönemi mezar taşlarıdır.

Mezarlıklarda, 1950'li yılların sonuna kadar Osmanlı geleneğinde mezar taşı yapımı devam etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde yazılarda Arap harfleri kullanılmışken giderek Latin harfler çoğalmaya başlamıştır. Geleneği sürdüren bu mezar taşları da araştırma kapsamına alınmıştır.

14. yüzyıl	3	Beylikler Dönemi	15
15. yüzyıl	17	Osmanlı Dönemi	478
16. yüzyıl	3	Cumhuriyet Dönemi	378
17. yüzyıl	1	Tarihi Belirlenemeyenler	428
18. yüzyıl	16	Toplam	1299
19. yüzyıl	292		
20. yüzyıl	539		
Tarihi belirlenemeyenler	428		
Toplam	1299		

19. yüzyıl ve öncesi mezarlarının cami hazirelerinde olmasına karşılık 20. yüzyıl başından itibaren definlerin mezarlıklarda yaygınlaştığı anlaşılıyor.

	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Belirsiz	Toplam
Ahmet Dede Camii					1	6	4	4	15
Atabey Gazi Camii-Türbesi Hazireleri					2	30	13	9	54
Ferhat Paşa Camii Haziresi					2	32	11	33	78
Hepkebirler Camii					2	31	2	12	47
Musa Fakih Camii Haziresi					1	----	----	----	1
Nasrullah Camii Haziresi					1	13	2	21	37
Saray Camii					2	8	8	2	20
Şeyh Şaban-ı Veli Külliyesi Haziresi					----	40	25	20	85
Yakup Ağa Camii Haziresi					----	5	3	2	10
Yılanlı Camii Haziresi					----	7	2	1	10
İsmail Bey Medresesi Haziresi					3	1	---	3	7
Hatun Sultan Türbesi		8							8
İsmail Bey Türbesi		5						1	6
Muzafferiddin Gazi Türbesi					----	5	1	4	10
Kastamonu Müzesi	3	4	3	1	1	6		11	29
Ahmet Dede Mezarlığı					----	16	79	37	132
Gümüşlü Mezarlığı					----	----	22	3	25
Hastane arkasındaki mezarlık					----	38	137	51	226
Okmeydanı Mezarlığı					1	58	229	212	500
Toplam	3	17	3	1	16	296	538	425	1299

Cumhuriyet dönemi ile beraber artık sadece mezarlıklar kullanılmaya başlanmıştır:

Cami Hazireleri, Türbeler, Müze	Beylikler Dönemi	Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi	Tarihi Belirlenemeyenler	Toplam
Ahmet Dede Camii		11	----	4	15
Atabey Gazi Camii-Türbesi		41	4	9	54
Ferhat Paşa Camii		45	----	33	78
Hepkebirler Camii		35	----	12	47
Musa Fakih Camii		1	----	----	1
Nasrullah Camii		16	----	21	37
Saray Camii		17	1	2	20
Şeyh Şaban-ı Veli Külliyesi		64	1	20	85
Yakup Ağa Camii		8	----	2	10
Yılanlı Camii		9	----	1	10
İsmail Bey Medresesi		4	----	3	7
Hatun Sultan Türbesi	5	3	----	----	8
İsmail Bey Türbesi	4	1	----	1	6
Muzafferiddin Gazi Türbesi		6	----	4	10
Kastamonu Müzesi	6	12	----	11	29
Ahmet Dede Mezarlığı		25	69	37	131
Gümüşlü Mezarlığı		----	22	3	25
Hastane arkasındaki mezarlık		73	102	51	226
Okmeydanı Mezarlığı		110	178	212	500
	15	481	378	428	1299

III- MEZAR TİPLERİ

Beş tip mezar belirlenmiştir: Toprak mezarlar, çerçevesiz mezarlar, açık sembolik lahitler, kapalı sembolik lahitler, kapak taşlı mezarlar.

A- Toprak Mezarlar: Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bulunan toplam 408 mezarın 89 tanesi toprağa dikili durumda sadece baş veya baş-ayak taşı bulunan mezarlardır. Çok az örneği olan gövdesi sekiz kenarlı, diğerlerine göre daha büyük ve işçilikleri zayıf baş taşlarının tamamı toprak mezar tipindedir. Bunların dışında özellikle hazirelerdeki toprak mezarların aslında zamanla toprak altında kalmış çerçevesiz mezarlar olduğunu düşünüyoruz. Çünkü iyi işçiliğe sahip mezar taşlarını çerçevesiz mezarlar kadar sağlam olmayan, toprağa doğrudan dikme, çok mantıklı bir tercih değildir. Bunlarda gerçek durum ancak bir kazı yapıldığında ortaya çıkacaktır.

kenci 1996: 246) çerçevesiz mezar terimini tercih ettik. Mezar ve mezar taşlarının sayısı kısmında bir mezarın nasıl yapıldığını ve mezardan ne anladığımızı açıklamıştık. Baş ve ayak taşlarının üstündeki yuvaya dikildiği kaideler ve onları yanlardan birleştirmek üzere konulan yan taşlarla, dikdörtgen ve içi toprak dolu basit bir mezar elde edilmiş olur. Çoğu daha küçük mezarlarda olmak üzere bu alt yapı tek parça taştan da yapılabilir. Böylesinde mezarın ortası dikdörtgen, bazen oval veya yan yana iki yuvarlak deliklidir. Bu mezarlar bir, genellikle de iki kademelidir. Yerden yükseklikleri 20-30 cm civarındadır. İki kademelilerde toprak seviyesinden sonraki ilk kademe daha geniş fakat yüksekliği diğerinden azdır. Bazı örneklerde baş ve ayak taşlarının yerleştirildiği doğu ve batı uçları yan kısımlardan daha yüksektir ve özellikle bunları sandık mezarlardan (sembolik lahit) ayırmak zordur.

Toprak Mezarlar / Atabey Gazi Camii Haziresi

Çerçevesiz Mezarlar / Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Hastane arkasındaki mezarlıktan

Örneklerin çoğunda baş ve ayak taşlarının oturtulduğu kaide görünmektedir. Çerçevesiz mezarların kısa kenarları olabileceği kaydıyla bu durumda olanlar ayrıca tek kaideli mezar diye ayrı bir tip olarak ele alınmıştır (Tibet-Işın-Yelkenci 1996: 246). Belirttiğimiz gibi Kastamonu’da aslında çerçevesiz mezar olduğunu sandığımız örnekleri, mezar yapıları açıkça anlaşılmadığı için toprak mezarlar içinde ele aldık. Doğrudan tek kaideli olarak yapılan bir örneği Urfa’da gördük (Çal 2006). Az da olsa Türkiye’nin değişik bölgelerinde bulunma ihtimali vardır.

B- Çerçevesiz Mezarlar: Bu tipi, Kastamonu mezar taşlarının geneli hakkındaki makalemizde açık mezarlar olarak kabul etmiştik (Çal 2005b). Ancak bir terminoloji birliği sağlamak için bu defa daha önceden kullanılan (Tibet-Işın-Yel-

Aynı şekilde tek parça taştan yapılan ve ortasındaki delikleri küçük veya yan yana iki yuvarlak delikli olanları da kapak taşlı mezarlardan ayırmak zordur. Bu yüzden aynı terimlerin kullanıldığı yayınlarda bile dikkatli olmak gerekir. Nitekim bizim çerçevesiz mezar tipi içinde ele aldıklarımıza (Çal 2005) başka bir çalışmada kapak taşlı mezarlar, tek parça taştan yapılmayanlarına çerçevesiz mezar denilmiştir ve bu yanlış da değildir. Biz kapak taşlılar olarak diğerlerine göre yüksekliği daha az ve genellikle üstü düz veya çok küçük delikleri olanları (Tibet-Işın-Yelkenci 1996: 246) aldığımız için bu çalışmadaki (Canyurt 2007: 157) kapak taşlı ve çerçevesiz denilenleri çerçevesiz mezarlar içinde kabul ettik.

Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bulunan toplam 408 mezarın 140 tanesi bu tiptedir. Kastamonu’da bu

grubun hâkim tipi tek parça taştan yapılan ancak görünüm olarak asıl çerçevesiz mezarlara benzeyenlerdir.

Mezarlıklar da dahil olmak üzere şehir genelinde 749 / 1299 sayı % 58 oran ile Kastamonu’nun en yaygın mezar tipidir. Mezar gövdesinin böyle taş bloklarla değil de taşla basit şekilde örülerek yapıldığı 48 örneği bu grup içinde kabul edersek sayı 797’ye çıkmaktadır. Çerçevesiz mezarlarda dikdörtgen yatay kesitli mezar taşları yaygındır. Daire yatay kesitli mezar taşları daha azdır.

C- Sandık Mezarlar (Sembolik Lahitler): Bu tipin 3 alt tipi vardır:

1- Açık Sandık Mezarlar: Her bir kenarı tek parça taştan yapılan sandık biçimli mezarın içi toprakla doldurulur. Doğru ve batı kısa kenarların üstüne baş ve ayak taşlarını taşımak

Açık Sandık Mezarlar / Atabey Gazi Türbesi Haziresi

Kapaklı Sandık Mezarlar / Şeyh Şaban-ı Veli Camii Haziresi

Çatılı Sandık Mezarlar / Çatılı Sembolik Lahit

üzere birer kaide daha konulur ve böylece kısa kenarlar daha yüksek olur. Mezarın dış yüzleri bezemelidir. Küçük olan sembolik mezarlar çoğunlukla tek parça taştan yapılır.

152 / 1299 sayı ve yaklaşık % 1 oran ile ikinci yaygın grubu oluşturur. Ayrıca harçsız duvar şeklinde taşlarla örülerek yapılmış basit 7 mezar bu grup içinde kabul edilebilir. Kastamonu Müzesi’ndeki çevre türbelerden getirilmiş 14-15. yüzyıldan 5 örnek dışında (Çal 2007b) bu sembolik lahitlerin taş cinsi ve üslubu üstlerindeki mezar taşlarından farklıdır. 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başında, Kastamonu şehrinde mezarlıklarda bir düzenleme yapıldığı ve sandık mezarların bu tarihlerde imal edildikleri anlaşılıyor. Nitekim Şeyh Şaban-ı Veli Camii-Türbesi haziresindeki bir çerçevesiz mezarda Arap harfleri ile “Mekteb-i Sanayi mamulâtı 1341” yazısı, 1923 yılı-

nı gösteriyor. Bu yüzden bu tip mezarlarda tarihlere göre bir değerlendirmeye gitmedik.

Türk dünyasının en eski mezar tiplerinden biridir. Tarihlenebilen örneklerini Göktürkler devrinden beri biliyoruz (Çal 2005a: 525-528). Tekne lahit adı verilerek Osmanlılarda 16-18. yüzyıllarda yaygın olduğu belirtilmiştir (Tibet-Işın-Yelkenci 1996: 244).

2- Kapaklı Sandık Mezarlar: Açık sembolik lahitlerden tek farkı üstlerinin bir kapak taşıyla kapatılmış olmasıdır. Sadece 6 örneği vardır. Ayrıca yine taşlarla örülerek yapılmış 1 mezar daha belirlenmiştir. Masa lahit denilen bu tipin 19. yüzyılın özgün biçimi olduğu belirtilmiş olup Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi’ndeki dört örneğin tarihleri 1798-1859 arasındadır (Tibet-Işın-Yelkenci 1996: 244).

3- Çatılı Sandık Mezarlar: Şeyh Şaban-ı Veli Camii-Türbesi haziresindeki 1913 tarihli tek örneğinde, sembolik lahitin üstü iki eğimli bir beşik çatı şeklinde kapatılmış, üstüne de baş ve ayak taşları yerleştirilmiştir. Sandukalı lahit adı verilen bu tipin Yenikapı Mevlevihanesi’nde 1911 tarihli tek örneği vardır (Tibet-Işın-Yelkenci 1996: 244).

D- Kapak Taşlı Mezarlar: Mezarın üstü bütünüyle bir taşla örtülüdür. Bunlarda ortada boşluk yoktur. 14 örneği vardır. Atabey Gazi Türbesi haziresinin alt parçasındaki mermerden mezar, bu tipin İstanbul’daki örneklerinin bir eşidir. Kapak taşı yanlara profillerle kademeli iner, köşeler yuvarlatılmıştır. Pehleli de denilen bu tipin 17. yüzyıl sonunda görülmeye başlandığı, 19. yüzyılda çoğaldığı ve İstanbul Yenikapı Mev-

levihamesi haziresindeki yaygın tip olduğu belirtilmiştir (Tibet-Işın-Yelkenci 1996: 246). Ancak Kastamonu örneklerinin çoğu, çerçevesiz mezarların ortada deliği olmayana gibidir.

E- Sanduka Biçimli Mezarlar: Mezar ile mezar taşının bir arada tasarlanmış halidir. Bu yüzden mezar taşları içinde de düşünülebilir. Dikdörtgen gövdenin üstü yanlara doğru iki eğimlidir. Ayrıca ayak tarafından baş tarafına doğru yükseliği artar. Genellikle tek parça taştan yapılırlar. Sadece bu biçimde gövdeden ibaret olanların yanı sıra iki ucun baş ve ayak taşları olarak yükseltildiği örnekleri de vardır. Bazılarında gövdenin üstü iki eğimli değil düzdür. Türkiye’de 12-15. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılmıştır. İsmail Bey Türbesi

Mezar taşlarını hem gövde kesiti hem de ön görünüş itibarıyla değerlendirdiğimizde esas olarak 4 tip mezar taşı görülür: Dikdörtgen kesitli, kareye yakın dikdörtgen kesitli, yuvarlak, sekiz kenarlı. Bunlar içinde başlıklı ve başlıksız, dikdörtgen kesitli düşey dikdörtgen ön görünüşlüler baş taşlarında 988 / 1299 sayı ve % 77 oran ile hâkim tiptir. Aynı biçimdeki ayak taşlarından ise 696 tanesi günümüze gelebilmiştir.

Kare kesitliler dışında diğerlerinde gövde yukarı doğru genişler. Genişlikleri 20-40 cm., kalınlıkları 7-12 cm. arasındadır.

Mezar tipleri, mezarlıklar ve şehirdeki bütün örnekleri kapsarken, mezar taşı tipolojisinde ağırlığı oluşturan dik-

Kapak Taşlı Mezarlar / Atabey Gazi Şeyh Şaban-ı Veli Camii Haziresi Türbesi

Sanduka Biçimli Mezarlar / Kastamonu Müzesi’nden

ve Hatun Sultan Türbesi’nde 15. yüzyıldan 13. Kastamonu Müzesi’nde çevre türbelerden getirilmiş 15-16. yüzyıldan 5 tane vardır. Selçuklu türbelerinde çini kaplı örneklerini bildiğimiz bu tipin, üstü iki eğimli şekli 14-15. yüzyıllarda yaygınlaşmış olup Konya, Bursa, İznik ve Edirne çok görüldüğü yerlerdir (Güven 1995: 220-222).

IV- MEZAR TAŞI TIPLERİ

Kastamonu mezar taşlarının geneli hakkındaki makalemiz, genel durumu ortaya koymak üzere hazırlanmıştı. Bu yüzden mezar taşlarının ayrıntılı tipolojisine yer verilmemiştir (Çal 2005b). Bu çalışmada elde edilen rakama o zaman gi-remediğimiz hazireler ve Kastamonu Müzesi’ndekileri de kattığımız zaman toplam 1230 baş, 941 ayak taşına ulaşılmıştır.

dörtgen kesitliler için, şehir merkezindeki cami-türbe hazirelerindeki mezar taşlarının incelendiği 5 çalışmayla (Taşdemir 2002; Canyurt 2007; Gündoğan 2007; Gümüşdağ 2007; Çal 2007b; Çal-Çal 2008) yetinmek zorunda kaldık çünkü mezarlıklardakilerin ayrıntılı tipolojisi için yeni bir çalışma gerekmektedir. Bu dört çalışmada toplam 758 baş ve ayak taşı belirlenmiştir. Aşağıda sunulan ayrıntılı tipoloji artık bu rakama göre değerlendirilecektir. Ancak bu tezlerde ana tasnif erkek ve kadın mezar taşları diye cinsiyete göre yapıldığından bir şekilde bu ayırımın yapılamadığı örnekler mesela sivri kemerli gibi alt tiplerde sayıya dahil edilmeyebilmiştir. Bazı rakamlarda tam kesinlik olmamakla beraber bir fikir vermesi bakımından belirleyebildiğimiz kadarıyla sayıları verdik.

Dikdörtgen Yatay Kesitli Erkek Başlıklılar / Atabey Gazi Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Atabey Gazi Camii

Hepkebirler Camii

A- Başlıklı Mezar Taşları:

1- Dikdörtgen Yatay Kesitli Erkek Başlıklılar: Bu tipte gövde düşey dikdörtgen ön görünüşlü ve dikdörtgen yatay kesitlidir. Kesitte taşın ön yüzlerinin düz olmasına karşılık yan yüzlerle arka yüzlerin birleşmesinde çeşitli biçimler görülür. 19. yüzyıla kadar hâkim tip, yan ve arka yüzlerin iç bükey kavislerle birleşmesidir. 19. yüzyıldan itibaren tam dikdörtgen veya arka yüzün basık kemer yayı şeklinde olduğu gövde kesit tipleri yaygınlaşır. Mevcut örneklerin dörtte üçü bu tiptedir. Başlıklılıların tamamı baş

taşdır. Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde ve Müzede bulunan toplam 758 baş ve ayak taşından 186 tanesi bu tiptedir. Bunların çok farklı başlıkları olup başlıkları ayrıca ele alınacaktır.

2- Daire Yatay Kesitli Erkek Başlıklılar: Yatay kesiti daire olan silindirik mezar taşları çoğunlukla başlıksızdır. Yalnızca 6 örneği bulunabilmiştir. Silindirik gövdede sekiz terli başlık, Alanya Müzesi’ndeki sadece Ayetel Kürsinin bir bölümü yazılı mezar taşında vardır (Diri 2008).

Daire Yatay Kesitli Erkek Başlıklılar / Ahmet Dede Camii

Ahmet Dede Camii

Saray Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii (Gümüşdağ 2007:135.foto)

Daire Yatay Kesitli Erkek Başlıklılar / Atabey Gazi Camii

Ferhat Paşa Camii

3- Kare Yatay Kesitli Erkek Başlıklılar: Sadece Atabey Gazi Cami-Türbesi haziresinde tarihsiz ve yazısız 2 (Çal-Çal 2008), Ferhat Paşa Camii’nde 1 (Gündoğan 2007: 1) ve bir grup hazirede 2 (Gümüşdağ 2007: 169) olmak üzere toplam 5 örnek kalmıştır. Sarıklı olanları 15-16. yüzyılların yaygın mezar taşı tiplerindedir (Güven 1995). Balkanlar’da 19. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bir tip-tir. Ferhat Paşa Camii örneğinde gövde kareye yakın dikdörtgendir. Başlık, Halveti başlıklarının basitleştirilmiş şeklidir.

4- Dikdörtgen Yatay Kesitli Kadın Başlıklılar: Önceki gruptan farkı sadece kadın başlıklı olmasıdır. Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bulunan toplam 758 baş ve ayak taşından 14 tanesi kadın başlıklısıdır.

B- Başlıksız Mezar Taşları:

1- Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Üçgen Tepelikliler: Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bulunan toplam 758 baş ve ayak taşından 87 tanesinin tamamı kadınlara aittir ve büyük kısmı ayak taşıdır. Batı Anadolu’daki cami tasvirlerinin tamamının bu tipte olmasına karşılık (Tunçel 1997: 173-198) diğer bölgelerde yaygın değildir.

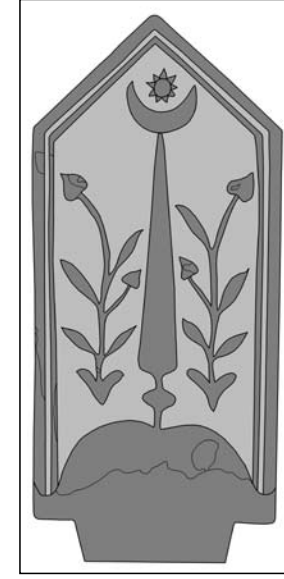
2- Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Sivri Kemerli Tepelikliler: Baş ve ayak taşları olmak üzere mezar-

Dikdörtgen Yatay Kesitli, Kadın Başlıklılar / Atabey Gazi Camii Haziresi’nden örnekler

Ferhat Paşa Camii

Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Üçgen Tepelikliler / Atabey Gazi Camii

Ferhat Paşa Camii

Nasrullah Camii (Gümüşdağ 2007: 2. örnek)

Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Sivri Kemerli Tepelikliler / Atabey Gazi Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

lıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bulunan toplam 758 baş ve ayak taşından 77 tanesi sivri kemerlidir ve yine çoğu ayak taşıdır. Müzedekiler sandık biçimli mezarların baş ve ayak taşlarıdır ve 14-15. yüzyıldandır. Selçuklu Beylikler devrinin hâkim tipi olan sivri kemerli mezar taşları Osmanlı döneminde azalmakla birlikte hemen her yüzyılda görülür. 18-20. yüzyılda Orta ve Doğu Anadolu gibi geleneğin güçlü olduğu yerlerde yaygındır (Çal 2007b: 202). Göynük’te 169 örnekten 21 (Çal 2007a), Edirne Üçşerefeli Cami haziresindeki 195 örnekten 23 tanesinin bu tipte olması (Arslan 2005: 443) benzer bir dağılıma işaret ediyor.

3- Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Yuvarlak Kemerli Tepelikliler: Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bulunan toplam 758 baş ve ayak taşından 19-20. yüzyıldan 38 tanesi yuvarlak kemerlidir. Ağırlıklı olarak 19. yüzyılda görülür ve az tercih edilir.

4- Gövdesi Dikdörtgen Kesitli Başlıksız, Bitki Tepelikliler Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bu-

Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Yuvarlak Kemerli Tepelikliler / Atabey Gazi Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Gövdesi Dikdörtgen Kesitli, Başlıksız, Bitki Tepelikliler / Saray Camii

Hepkebirler Camii

Atabey Gazi Camii

Ferhat Paşa Camii

Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Daire Tepelikliler / Ferhat Paşa Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Düşey Dikdörtgen Ön Görünümler / Atabey Gazi Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

lunan toplam 758 baş ve ayak taşından 19-20. yüzyıla ait hepsi de kadın mezar taşı 39 örnek bitki tepeliklidir. Türkiye’de 18-20. yüzyılda yaygınlaşır. 18. yüzyıl İstanbul örneklerinde işçilik daha iyidir. Kastamonu’da olduğu gibi İstanbul’dakiler ile eş işçiliğe sahip taşra örnekleri görülebilir. Göynük’te 169 örnekten 9 tanesi bu tiptedir (Çal 2007a: 300) ve Kastamonu ile yakın bir oran verir. Trabzon’da 19. yüzyıldan 134 örnekte 22 rakamı (Ölçay 2004: 204) yüksek

bir oran gibi görünmekle beraber bu tiplerin kadın mezar taşlarında tercih edildiğini dikkate aldığımızda yine aynı sonuca varıyoruz.

5- Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Güneş Tepelikli Mezar Taşları: Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bulunan toplam 758 mezar taşından 12 tanesi bu tiptedir. Güneş tepelikli olarak adlandırılmıştır (Gram-

mont/Laqueur/Vatin 1990). Türkiye’nin değişik bölgelerinde az da olsa bulunmaktadır (Çal-Çal 2008).

6- Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Dilimli Tepelikliler: Mezarlıklar dışında şehirdeki cami hazirelerinde bulunan toplam 758 mezar taşından 16 tanesi dilimlidir. Hiçbirisi diğerinin eşi değildir, her örnek farklıdır.

7- Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Daire Tepelikliler: Az görülen tiplerden birisidir. Tepeliği bezemeli veya sade bir daire biçimlidir. Türkiye’de özellikle köylerdeki mezar taşlarında bu tiplerin basit bir göz ve ağızla insan başı olarak yapılanları vardır. Yüzeylerinde sadece bitkisel bezeme işlenmekle beraber örneklerimizin de insan başı niyetiyle yapılmış olması mümkündür. Bunlardan Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresindeki örnek, baş örtüsüyle bu konuda kuşku bırakmamaktadır.

8- Bu gruba girenler düşey dikdörtgen ön görünüşlüler içinde ele alınmıştır. Yukarı doğru daralmalarını dikkate almazsak düşey dikdörtgen ön görünüşlü olmaları tasnifimizin ana noktalarından biriydi. Bu tipe aldıklarımızda ise gövde ön görünüşü bir şişeyi andırır şekilde alt kısmı geniş üst kısmı geniştir. Çok az görülen bu tipin hem başlıklı hem başlıksız olanları vardır.

9- Yuvarlak Kesitli Başlıksız Mezar Taşı: Yine aşağıdan yukarı doğru genişler, alt çap üst çaptan daha geniştir. İstanbul örnekleri ile eş, kaideye oturduğu kısmın bitkisel

bezemeli olduğu birkaç örnek dışında tamamında bezeme yoktur. Hazirelerdeki 758 baş ve ayak taşından 39 tanesi silindirikdir. Şehir genelinde ise 155 baş, 146 ayak taşı ve % 2.5 oran ile ikinci yaygın tiptir. Türkiye’deki en eski örneği 1377 tarihlidir (Güven 1995: 144). Türkiye’de yaygınlaşması 15. yüzyılda Timur devletinin etkisine bağlanmıştır (Karamağaralı 1992: 33). 20. yüzyıl da dahil olmak üzere hemen her dönemde sevilen bir tiptir.

Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Güneş Tepelikli Mezar Taşları / Yılanlı Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii (Gümüşdağ 2007:42. sıra)

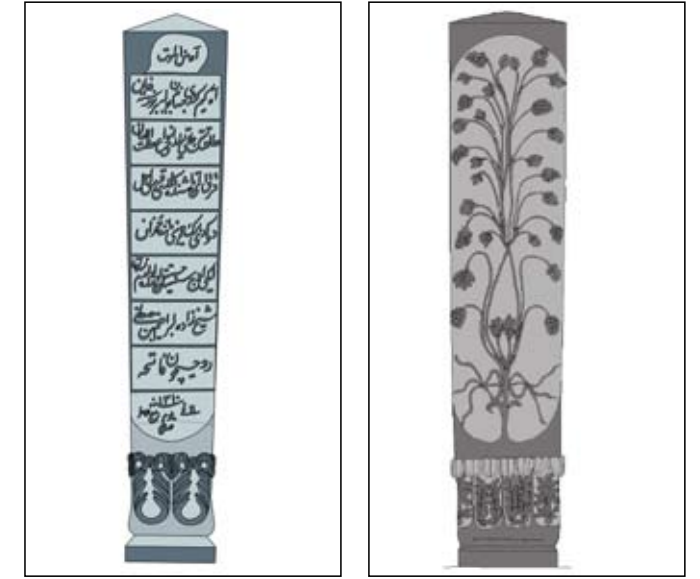

Gövdesi Dikdörtgen Yatay Kesitli, Başlıksız, Dilimli Tepelikliler / Nasrullah Camii

(Gümüşdağ 2007:13. örnek)

Hepkebirler Camii

Ahmet Dede Camii (Gümüşdağ 2007:49. sıra)

Yuvarlak Kesitli, Başlıksız Mezar Taşı / Atabey Gazi Camii’nden iki örnek

Gövdesi Sekiz Kenarlı, Başlıksız Mezar Taşları /
Ferhat Paşa Camii Muzafferiddin Gazi Türbei

10- Gövdesi Sekiz Kenarlı Başlıksız Mezar Taşları: Okmeydanı mezarlığındaki 21 örneği büyüktür ve toprak mezarlarda baş taşı olarak kullanılmıştır. Tarih, süsleme ve yazı yoktur. Ferhat Paşa Camii ve Muzafferiddin Gazi Türbesi’ndeki birer örnek diğerlerine göre küçüktür.

V- BAŞLIKLAR

Kastamonu mezar taşlarının geneli hakkında yaptığımız ön araştırmada başlıkları ana hatları ile fes, sarık ve kadın fesi olmak üzere üç tipte ele almıştık (Çal 2005b). Bu defa mezarlıklar dışındaki mezar taşlarında olan başlık tiplerini veriyoruz. Tipolojide tarikat başlıklarını işlevlerine, diğerlerini ise biçimlerine göre tasnif ettik.

A- Erkek Başlıkları:

1. Tip: Bu tipe tarikat başlıklarını aldık. 17 örneği vardır. Atabey Gazi Cami-Türbesi haziresindeki iki örneğinde tarikat adı geçmez. 1893 tarihli Mevlevi, tarihi okunamayan diğeri Nakşi-Kadiri başlıklarına benzer (Çal-Çal 2008). Ahmet Dede Camii haziresindeki 5 örnek silindirik mezar taşlarındadır. Başlığın dış yüzü, biçimlenmesine göre terksiz (18. yüzyıl ilk yarısından), dört terkli (Nakşibendi tarikatı Halidi kolundan), altı terkli (Nakşibendi tarikatı 19. yüzyıl ikinci yarısından) ve bedah işli (20. yüzyıl başından) diye gruplandırılmıştır (Gümüşdağ 2008: 188-189). Şeyh Şaban-ı Veli Camii-Türbesi haziresindeki 6 örnek (Taşdemir 2002) aslında biçim olarak 4. tipimize benzemekle beraber, başlık kısmının sıralı ters v şeklindeki süslemeleriyle Halveti tarikatı başlıklarıdır. Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresindeki 57 no’lu örnek (Taşdemir 2002: 91), Ferhat Paşa Camii haziresindeki 61. örnek (Gündoğan 2007: 131) Atabey

Erkek Başlıkları: 3. tip /
Musa Fakih Camii

Gazi Camii’ndeki Mevlevi dediğimiz başlıkla eştir.

Ayrı bir tip olarak, yine Nakşibendi tarikatından kişilerin mezar taşında fes bütünüyle yatay dilimli sarıkla sarılmıştır. 4 örneğin ikisi 1924 ve 1916 tarihli (Canyurt 2007: 172).

2. Tip:

Sarık dilimleri iri ve kalın olanlar bu tiptedir. Dilimler çapraz olarak yukarı doğru yükselir. Sarık sarılan başlığın tepede çok az bir kısmı görülür. Atabey Gazi Cami-Türbesi haziresinde 4 (Çal-Çal 2008: 2. tip), Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresinde 1, Kastamonu Müzesi’nde 2 olmak üzere toplam 7 örneği vardır. Bunlardan sadece Müzedeki 3 numaralı 1503 tarihli olup diğerlerinin tarihi belli değildir. Dilimleri iri olan iki tanesi bu örnek gibi 16. veya 17. yüzyıldan olabilir. Dilimleri daha yüzeysel olan diğer üçü 17-18. yüzyıla verilebilir. 1503 tarihlinin şimdilik bilinen en eski üçüncü başlık olduğu belirtilmiştir (Çal 2007b: 203).

3. Tip: 1783 tarihli tek örneği Musa Fakih Camii haziresindedir. Üst düzey kadınlar, Anadolu kazaskeri, şeyhülislam gibi ilmiye sınıfının önde gelenlerinin tören kavuğudur (Laqueur 1997: 155).

4. Tip: Sarık sarılan kısmın az, başlığın daha fazla görüldüğü başlıklara kavuk deyip bu gruba aldık. 6 tanesi Filiz’de (Canyurt 2007: 166-168), Atabey Gazi Cami-Türbesi haziresinde 4 (Çal-Çal 2008), Kastamonu Müzesi’nde 2 tane (Şaban-ı Veli Camii haziresinde yok) olmak üzere 10 tanedir. Başlıklı kısmının süslenme biçimi ve alttaki sarık bölümünün taşkın olup olmamasına göre değişik alt tipleri vardır. Kastamonu’da başlığın düşey çubuklar şeklinde süslediği tipi yaygındır. Bu tipin bazılarında sarıklı kısım taşkın, bazılarında değildir. Başlığın baklava dilimleri halinde süslediği bir örnek vardır. En erken tarihli 176w2, en geç tarihli 1924 tarihli. 17-18. yüzyıllarda İstanbul’daki en yaygın başlık tiplerinden olmasına karşılık Kastamonu’da çok az kullanılmıştır. Biçimlerine göre alt tipleri olan grubu F tipi (Katibi) olarak kabul eden Laqueur (1997: 149) bunları daha çok memurların giydiğini belirtir. Kastamonu Müzesi’ndeki başlık, saray silahşörünün mezar taşındadır.

5. Tip: Bu tipte başa tam oturan takke türü, dilimli bir başlığın yaklaşık üçte ikisi eninde ve ince dilimlerle çaprazla yakın eğimde sarılmıştır. 17 örneği vardır (Çal-Çal 2008: 4; Canyurt 2007: 168; Gümüşdağ 2007: 185 4-a-1 tipi). 1771-1888 tarihleri arasında

Erkek Başlıkları: 4. tip örnekleri /
Atabey Gazi Camii

Kastamonu Müzesi

Kastamonu Müzesi

Saray Camii

Erkek Başlıkları: 5. tip örnekleri /
Atabey Gazi Camii

Saray Camii

şeyh-müftü mezar taşlarında görülür. Eyüp’te müderris, Sinop’ta hatip ve hâkim, Trabzon’da imam, hattat, hafız mezar taşlarında kullanılmıştır (Çal-Çal 2008: 4. tip).

6. Tip: Ana hatlarıyla oval biçimli bu başlıkların 4. tip-ten farkı, tepedeki başlığın nerdeyse görünmeyecek kadar büyük ölçüde sarıkla sarılmasıdır. Sarık dilimleri yatay, tek yönde eğimli veya çift yönde çapraz gibi değişik şekillerde sarılabilir. 39 örnekle Kastamonu’da feslerden sonraki ikinci yaygın tiptir. Ağır olarak 19. yüzyıldandır. Müftü, müderris gibi ulema sınıfından kişilerin mezar taşlarında görülür. Edirne, Samsun’da bu tip başlıklar sabuncu, hafız, kaptan, müftü, tüccar ve tarikat mensuplarının mezar taşlarında kullanılmıştır (Çal-Çal 2008: 5. tip).

Erkek Başlıkları: 1. tip örnekleri /
Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Atabey Gazi Camii

Ahmet Dede Camii

Saray Camii

Erkek Başlıkları: 2. tip örnekleri /
Atabey Gazi Camii

Kastamonu Müzesi

Kastamonu Müzesi

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Erkek Başlıkları: 6. tip örnekleri /
Atabey Gazi Camii

Nasrullah Camii

Erkek Başlıkları: 7a. tip örnekleri /
Atabey Gazi Camii

Hepkebirler Camii

Kadın Başlıkları: 1. tip örnekleri /
Atabey Gazi Camii

Ferhat Paşa Camii

Kadın Başlıkları: 2. tip örnekleri /
Ferhat Paşa Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Şeyh Şaban-ı Veli Camii

Hepkebirler Camii

Erkek Başlıkları: 7b. tip örnekleri /
Atabey Gazi Camii

Ferhat Paşa Camii

Erkek Başlıkları: 7c. tip örnekleri /
Atabey Gazi Camii

Ferhat Paşa Camii

Erkek Başlıkları: 7d. tip örnekleri /
Ferhat Paşa Camii

7. Tip: Bu gruba fesleri aldık. 1829 yılından itibaren Osmanlı devletinde resmi başlık olarak kabul edilen fesin dört alt tipi vardır.

a- Alt ve üst çapların birbirine yakın olduğu bu tipin 4 örneğini belirleyebildik. Mecidiye tipi feslerin kötü bir uygulaması gibidirler.

b- Sultan Abdülaziz'in fesinden hareketle Aziziye denilen bu tiplerde üst çap alt çaptan diğer tiplere göre daha dardır ve yanlardaki eğimler daha fazladır. Yine diğerlerine göre daha kısadır. Dökümü verilmeyen Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresi dışında şehirdeki hazirelerde 23 örneği vardır (Çal-Çal 2008; Canyurt 2007: 171; Gümüşdağ 2007: 190; Gündoğan 2007: 251). Fesler içinde en yaygın tip olduğu belirtilmiştir (Laqueur 1997: 157).

c- Sultan Abdülhamid'in giydiği fes biçiminde olan bu tipte fesin alt ve üst çapları arasında fark azdır. Dökümü verilmeyen Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresi dışında şehirdeki hazirelerde 22 örneği vardır (Çal-Çal 2008; Canyurt 2007: 171; Gündoğan 2007: 252). Edirne, Göynük, Eyüp, Giresun örneklerinde bu tip başlık az kullanılmıştır (Çal-Çal 2008: 7. tip).

d- Sultan Abdülmecid'in fesi biçiminde yapılanlara meci-diye tipi denilmiştir. Tek örneği 1838 tarihli ve bir binbaşıya aittir (Gümüşdağ 2007: 253). Türkiye genelinde de yaygın değildir.

B- Kadın Başlıkları:

1. Tip: Kadın feslerini aldığımız bu grupta erkek feslerinin tersine çap yukarı doğru genişler. 8 örneği vardır. Atabey Gazi Cami-Türbesi haziresinde 2 (Çal-Çal 2008), bir grup hazirede 4 (Canyurt 2007: 175), yine bir grup hazirede 1 (Gümüşdağ 2007: 175), Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresinde 1 tane (Taşdemir 2002: 16. kat.). Tarihler 1841-1856 arasındadır. 16. yüzyılda kadın mezar taşlarında, 17. yüzyıl minyatürlerinde bunların alt ve üst çapları birbirine yakın tipleri görülmektedir (Çal-Çal 2008). 19. yüzyıldan Yozgat kadın mezar taşlarında bu tip çoğunluktadır (Acun 2005: 400-628).

2. Tip: Hotozu andıran bu tipin bir başlığı örnek olarak yapıp yapılmadığını bilmiyoruz. İstanbul'da yaygın olan bu başlıkların Kastamonu'da 1861-1869 arasında tarihli 4 örneğini biliyoruz. Düz, dilimli ve kademeli olmak üzere üç tipi vardır.

3. Tip: Boyun kısmından yukarı doğru genişleyerek yükselir ve düz bir tabla şeklinde son bulur. 18-19. yüzyılda yaygın olan bu tipin Kastamonu'da Hepkebirler Camii'nde 1761,

(Canyurt 2007: 174) Atabey Gazi Camii haziresinde 1814, 1824 tarihli toplam 3 örneği vardır. Kaya İsmihan Sultan'ın 17. yüzyıldan, Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki başlığı, bu tiplerin başlık olarak yapıldıklarını ortaya koymuştur (Tezcan 1999: 56,69).

Kadın Başlıkları: 3. tip /
Atabey Gazi Camii

VI- SÜSLEME

Burada tam bir döküm verilmeden süslemelerden genel olarak söz edilecektir. Kastamonu mezar taşlarında bitkisel, geometrik ve nesnel olmak üzere üç tip bezeme yapılmıştır.

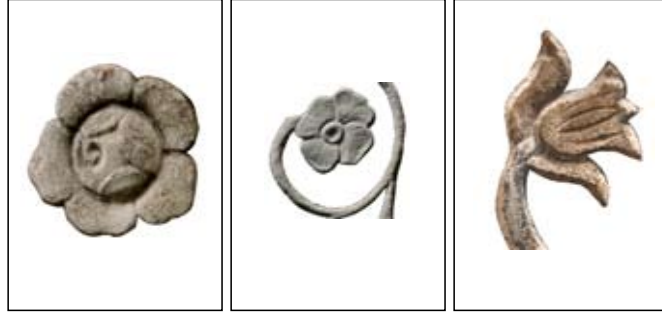
A- Bitkisel Bezeme: Hatun Sultan, İsmail Bey türbeleri ile Kastamonu Müzesi'ndeki 14-16. yüzyıl mezar taşlarında rumi-palmet geçmeleri yaygındır. 18. ve 20. yüzyılda ise kadın mezar taşlarında bitkisel tepelikli mezar taşlarında yapraklar içinde gül, ayak taşlarında kıvrımlı dallar içinde güller önemli yer tutar. Bunlarla beraber kıvrım dallarda çiçek gıcacası, lale, mine, küpe, kır çiçeklerine benzer çiçekler, hurma, servi ağaçları, üzümlü asmalar diğer süsleme türleridir. 19.

Bitkisel Bezeme / Kastamonu Müzesi'nden örnekler (Çal 2007b)

Atabey Gazi Camii

Bitkisel Bezeme /
Atabey Gazi Camii haziresinden örnekler (Çal-Çal 2008)

Bitkisel Bezeme / Atabey Gazi Camii
Kastamonu Müzesi'nden

Bitkisel Bezeme / Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresinden örnekler

yüzyıl ikinci yarısından itibaren Batı etkili süsleme anlayışı yaygınlaşır. Kenger yapraklarıyla yapılan süslemeler çoğalmaya başlar. Bitkisel süslemeye daha çok ayak taşlarında yer verilmiştir.

Geometrik Bezeme /
Kastamonu Müzesi (Çal 2007) Atabey Gazi Camii

Geometrik Bezeme / Atabey Gazi Türbesi Haziresi

B- Geometrik Bezeme: Mezar taşlarında az görülen süsleme türüdür. 14-15. yüzyılda daha çok ve nitelikli örnekleri görülür. Osmanlı döneminde giderek azalır ve 19-20. yüzyıllarda daha çok mezarların yan yüzlerinde basit kare, dikdörtgen, baklava ve bir merkezden çıkan ışın çubukları yapılır. Bunlar çeyrek daire, daire veya oval biçimli olabilir.

C- Nesneli Süsleme: 14-16. yüzyılda kandil motifleri kullanılmıştır. 19-20. yüzyıllarda ise ay-yıldız motifleri özellikle mezarlarda sık işlenmiştir. Çiçek motiflerine bağlı olarak vazoya da sık rastlanır. Osmanlı sanatında 16-17. yüzyılda çoğaldığı ileri sürülen (Akar 1969: 268-269) vazo motifleri mezar taşlarında 19. yüzyılda artar. 3 örnekte de kurdele motifi görülür (Gümüşdağ 2007: 230). Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresindeki 1 örnekte de muhtemelen ölüm saatini göstermek üzere saat işlenmiştir.

Ölçüler: Mezar taşlarında genellikle baş taşları ayak taşlarından daha uzundur. Büyük çoğunluğu 60-120 cm. uzunluğundadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren boylarda uzama görülür. 120 cm.den uzun olan örneklerin hepsi 19. yüzyılın ikinci yarısındanıdır.

Nesneli Süsleme /
Atabey Saray Camii Şeyh Şaban-ı Veli Camii Şeyh Şaban-ı Veli Camii Şeyh Şaban-ı Veli Camii

VII- YAZILAR

14-16. yüzyıl mezar taşlarında yazılar Arapça ve Farsçadır. 18. yüzyıldan itibaren Arap harfleriyle Türkçe yazılmaya başlanmıştır. Mezar taşlarındaki bu Türkçe yazılarda bazı ortak kalıplar görülmektedir. Bu kalıpları türlerine ve yazı içindeki sıralamasına göre, Eyüp mezar taşları hakkındaki yazımızda 11 (Çal 2000: 214-216), Göynük mezar taşları (Çal 2007a) ve Kastamonu Atabey Gazi Cami-Türbesi haziresi mezar taşları hakkındaki yazımızda (Çal-Çal 2008) ise 12 başlıkta toplamıştık. Farklılık, bazı kalıpların bölgelere göre çok az ya da hiç kullanılmamasından doğmuştur. Burada yine aynı düzene bağlı kalacağız. Vereceğimiz rakam ve oranlar yine mezarlıklar dışında Kastamonu şehri cami-türbe hazirelerindeki mezar taşlarını kapsayacaktır.

A- Başlangıç İfadesi: Yazı olan baş taşlarının yarısından fazlasında başlangıç ifadesi yer alır. Mesela Ferhat Paşa Camii haziresindeki 77 yazılı baş taşından 50 tanesinde başlangıç ifadesi kullanılmıştır (Gündoğan 2007: 311). Mezarlıklar dışında şehirdeki hazirelerden Şeyh Şaban-ı Veli Camii haziresindeki mezar taşlarında bu tür bir döküm yapılmamıştır. Aşağıda kullanacağımız rakamlar diğer hazirelerdeki toplamıdır. Oranlar hakkında bir fikir vermek üzere bu rakamların yararlı olacağını düşündük.

1- Tanrı'nın Sıfatları

Huve'l-Baki: Başlangıç ifadesi kullanılan 169 baş taşından 108 tanesinde görülür. Kastamonu'da olduğu gibi Türkiye genelinde dökümü verilen merkezlerde en yaygın kalıptır. Genellikle 19. yüzyılda görülür. Dökümü verilen Trabzon, Göynük, Giresun örneklerinde sayı, örneklerin yarısına yakındır (Çal-Çal 2008).

Huve'l-Hayyu'l-Baki: Başlangıç ifadesi kullanılan 169 baş taşından 15 tanesinde görülür.

Huve'l-Hallaku'l-Baki: Sadece 9 örnekte yer alır. 19. yüzyılda çoğalır.

Ya Hu: Bazılarında sadece Hu olarak toplam 8 örnekte bulunur.

Allah: 1 örnekte Allah, 1 örnekte Hu Allah olarak toplam 2 tanedir (Canyurt 2007; Gümüşdağ 2007).

El Baki Hu Allah: 2 örnekte yazılmıştır (Gündoğan 2007: 312).

Huve'l hayy: 2 örnekte bulunur (Gündoğan 2007: 312).

Huve'l hayyu'l layemut: 2 örnekte kullanılmıştır (Gündoğan 2007: 312; Gümüşdağ 2007).

Huve'l-Hadi: 1 örnekte yer alır (Gümüşdağ 2007: 219).

El Baki: Yine sadece Atabey Gazi Camii haziresinde 1814 tarihli 1 örnektir (Çal-Çal 2008).

Estezubillah: Tanrı'dan yardım isteği olarak kabul edilen bu ifade 1898 tarihli 1 örnekte görülür (Çal-Çal 2008).

2- Serzeniş

Ah mine'l-mevt: Bu kalıp 169 baş taşından toplam 19-20. yüzyıl başına ait 14 tanesinde bulunur.

3- Uyarı

Zair: Mezara gelen ziyaretçiye daha ilk kelime “ziyaretçi” kelimesiyle bir uyarıda bulunulduğunu düşündüğümüz bu kalıp 1 mezar taşında vardır (Canyurt 2008).

4- Dua: Mezar taşındaki başlık kelimesinin Fatiha olarak bir dua istenmesi yine 2 örnekte görülür (Çal-Çal 2008; Gündoğan 2007: 312).

B- İnsanlara Uyarı: Az kullanılan ifade türlerindedir. Belirlenen 8 örneği de farklıdır. Atabey Gazi Camii haziresinde hepsi birer kere görülen 6 ayrı ifade vardır (Çal-Çal 2008). Diğer yerlerde de çok görülen bir tanesi “Bugün bana ise yarın sanadır” kalıbıdır. “Zair ibretle bak seng-i mezarın hattına” (Gündoğan 2007: 312) ve “Kimseye baki değildir bu dehr-i sübut / Ahmet Ağa'nın kabrine bak ibret al gel” (Gümüşdağ 2007: 220) farklı ifadelerden iki tanesidir.

Gümüşlüce Mezarlığı (Fahri Özbek Arşivi)

C- Durum Bildirme: Kişinin ölümü edebi bir dille anlatılmıştır. Dökümü verilmeyen Şeyh Şaban-ı Veli Camii dışında şehir içi hazirelerinde 61 örnekte yer verilmiştir. Tamamen birbirinin aynısı olan ifade azdır. Bu bakımdan ifade zenginliğinin olduğu bölümdür. (Canyurt 2007: 215; Gündoğan 2007: 312; Gümüşdağ 2007: 220; Çal-Çal 2008).

“Fenadan bekaya eyledi rihlet”, “Nev civanım gitti cenet bağına”, “Emretti Hüda eyledi ferman İrişdi ecel virmedi aman”, “Ecel damına düşmüşüm / Halasına yoktur çarem” bu grup içinde daha çok kullanılanlarıdır. Fenadan bekaya eyledi rihlet ifadesi Göynük mezar taşlarında da yaygın tiptir (Çal 2007a). Dökümü verilenler itibarıyla Türkiye genelinde de durum benzerdir (Çal-Çal 2008).

D- Sebep Bildirme: Kastamonu’da 185 mezar taşından 13 tanesinde ölüm sebebi belirtilmiştir. Mezar taşlarında genellikle az yer verilir. Doğal olarak bu bölümde kalıp ifadeler görülmez. “... eyledi envai illet elaman” Atabey Gazi Camii haziresinde görülen ifadelerden biridir.

E- Tanrı’dan İstek: Yine şiir diliyle isteklerin belirtildiği bu bölümde ortak ifadeler çok azdır. Mesela Ferhat Paşa Camii haziresinde bu bölümün yer verildiği 28 örnekte 21 (Gündoğan 2007: 314), Atabey Gazi Camii haziresinde ise 8

örnekte 7 (Çal-Çal 2008), bir grup hazirede 14 örnekte 11 (Gümüşdağ 2007: 221) değişik ifade kullanılmıştır.

“Beni mağfired kıl ya rabbi Yezdan”, “İlahi cürmümü affet yüzümün karesine bakma senin dergâhına geldim Muhammed aşkına yakma” (Canyurt 2007: 216), “Hak ide kabrini ravza-i cennet”, “Beni kıl mağfired ya rabb-i yezdan / Be arş-ı azam nur-ı Kur’an” kalıp olarak görülen ifadelerdendir.

F- İnsanlardan İstek: Kastamonu’daki 255 baş taşından (Canyurt 2007: 216; Gümüşdağ 2007: 222; Gündoğan 2007: 315; Çal-Çal 2008) 27 tanesinde görülür. “Gelip kabrimi ziyaret eden ihvan ideler ruhuma bir fatiha ihsan” en yaygın kalıptır.

G-Meslek: Askeri ceza reisi, binbaşı, debbağ, defterdar, evrak müdürü, hafız (4 kere), hapisane müdürü, icra mübaşiri, imam, kadı, kethüda, lokantacı, meclis idare azası, miralay, muhasebe memuru, müderris, müftü (6 kere), mühendis, mütesellim, nakip, nüfus nazırı, posta müdürü, reji müdürü, rüşdiye müdürü, serbevabin (sarayda kapıcıbaşı), şair, şeyh, tütüncü, tabbak, yüzbaşı, zahirecibaşı olmak üzere 32 meslek adı görülür (Gündoğan 2007: 315; Gümüşdağ 2007: 222; Çal-Çal 2008). İstanbul dışındaki mezar taşlarında meslek adının genellikle az olduğu dikkate alınrsa Kastamonu’daki bu rakam yüksek sayılabilir.

H-Sülale adı: Abdülazizade, Ahmetzade, Altıkulaçzade, Beşirzade, Cabbarzade, Çerkezzade, Çileklizade, Devocioğlu, Efendizade, Eflanilizade, Ekmekçi, Emirzade, Hatipzade, Hızırzade, Hidayetağazade, Hüdanizade, İdriszade, Kadıbaşzade, Karaalizade, Karabeyzade, Keskinzade, Kubadoğlu, Mihmanzade, Müftüzade, Nakipzade, Semaizade, Semihzade, Şemsizade, Şerifzade, Urgancızade, Uryanzade, Uzunağzade, Zebnecioğlu mezar taşlarında görülen sülale adlarıdır (Gündoğan 2007: 316; Çal-Çal 2008).

I- Tanrı’dan İstek: Ölen kişiye Tanrı’nın rahmet etmesi istenen bu bölüm belirli kalıplar halindedir. Kastamonu’daki 255 baş taşından (Canyurt 2007: 216; Gümüşdağ 2007: 223; Gündoğan 2007: 316; Çal-Çal 2008) 50 tanesinde görülür. Erkekler için merhum ve mağfur leha 7, kadınlar için merhume ve mağfuretü’n-leha en yaygındır.

J- Adlar: Mezarlıklar dışındaki diğer mezar taşlarında geçen erkek ve kadın adlarından çok kullanılanlar erkeklerde Mehmet 20, Mustafa, Ahmet, Osman, Numan7, Hüseyin Hidayet6, kadınlarda Fatma 9, Şerife, Gülsüm, Saide olarak sıralanmaktadır. Türkiye genelinde şeriyye sicilleri, hurufat defterleri gibi belgelerde ve mezar taşlarında dökümü verilen kişi adlarında yaklaşık olarak aynı eğilim görülmektedir. 15-16. yüzyıllarda Türkçe adlar daha çokken sonrasında Arapça kökenli adlar çoğalmaktadır (Çal 2007a).

K-İnsanlardan İstek: Mezar taşlarındaki yazılarda insanlardan ikinci istek bölümüdür. Birincisinde Türkçe olarak ve şiir diliyle dua istenirken ikincisi sonda, tarihten hemen öncedir. Ölenin ruhu için insanlardan Fatiha okuması istenir. En yaygın olanı “Ruhuna Fatiha” kalıbıdır. Kastamonu’daki 255 baş taşından (Canyurt 2007: 216; Gümüşdağ 2007:226; Gündoğan 2007: 319; Çal-Çal 2008) 163 tanesinde görülür.

L- Tarih: Baş taşlarında en alt satırda ve genellikle rakamla ölüm tarihi yazılır. Bir örnekte sadece ölüm tarihi ayak taşındadır. Mezar taşlarının tarihlerine göre dökümlerini daha önce verdiğimiz için burada tekrar etmiyoruz.

Kaynakça:

- ACUN, HAKKI (2005), Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri, Ankara.
 AKAR, AZADE (1969), “Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri”, Vakıflar Dergisi, 8. S., Ankara, 267-271.
 ARSLAN, AYŞEGÜL (2006), “Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları”, G. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
 BACQUE-GRAMMONT, J. L.- VATIN, N. - LAQUEUR, H. (1990), Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler Ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler, Erdem, 6, 16, Ankara, 210-214.
 CANYURT, FİLİZ (2007), “Kastamonu Şehri İsmail Bey Külliyesi, Saray Ca-

misi, Hepkebirler Camisi, Muzafferiddin Gazi Türbesi Hazirelerinde Bulunan Mezar Taşları”, G. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÇAL, HALİT – ÖZLEM ÇAL (2008), Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları, Ankara, 2008.

ÇAL, HALİT (2000), “İstanbul Eyüp’teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar”, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, İstanbul, 226-241.

ÇAL, HALİT (2005a), “Orhun Anıtları 2000 Yılı Kazısı: Karakuş Tasvirli Sembolik Lahit”, XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 525-550.

ÇAL, HALİT (2005b), “Kastamonu Mezarları-Mezar Taşlarının Genel Durumu”, İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Eylül 2003, Ankara, 611-626.

ÇAL, HALİT (2006), “Urfa Şehri Mezar-Mezar Taşları”, 15. Türk Tarih Kongresi, 11- 15 Eylül 2006, Yayınlanmamış Bildiri.

ÇAL, HALİT (2007a), “Göynük (Bolu) Şehri Mezar Taşları”, Vakıflar Dergisi, 30. Sayı, Ankara, 307-395.

ÇAL, HALİT (2007b), “Kastamonu Müzesi’ndeki Türk Mezar Taşları”, İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı X, Prof.Dr. Rüçhan Arık-Prof.Dr. Oluş Arık’a Armağan, Konya. 199-224.

DİRİ, TUĞBA (2008), “Alanya Müzesi Mezar Taşları”, G. Ü. Fen Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bl., Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara.

GÖKOĞLU, AHMET (1952), Paphlagonia Gayrimenkul Eski Eserler ve Arkeolojisi, Kastamonu,

GÜMÜŞDAĞ, GÖKHAN (2007), “Kastamonu Şehri Nasrullah Camisi, Yılanlı Camisi, Yakup Ağa Camisi, Ahmet Dede Camisi Hazirelerindeki Mezar Taşları”, Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

GÜNDOĞAN, BENGÜ (2007), “Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresi Mezar Taşları”, Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.

GÜVEN, ALIM (1995), “XV. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları”, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

İLTAR, GAZANFER (2005), “Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar taşları”, Gazi Üniv. Sosyal Bil. Ens. Sanat Tarihi ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

KARAMAĞARALI, BEYHAN, (1992) Ahlat Mezar Taşları, Ankara.

LAQUEUR, HANS, P. (1997), Huve’l-Baki İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları Ve Mezartaşları, İstanbul.

NEFES, EYÜP (2002), “Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları”, Ondokuzmayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

ÖLÇAY, HÜLYA (2004), “Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları”, Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.

TAŞDEMİR, MERAL (2002), “Kastamonu Şeyh Şaban-ı Veli Camisi ve Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları”, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

TEZCAN, HÜLYA (1999), 16-17. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Kadın Modası, P Sanat Kültür Antika, 56.s.

TİBET, AKSEL, / Ekrem Işın / Dilek Yelkenci, (1996), “Stealea Turcicae VIII Yeni-kapı Mevlevihanesi Haziresi”, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneleleri, I. C., Türk Tarih Kurumu, 223-281

TUNÇEL, GÜL (1989), Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

YILMAZ, HALİL (2001), Osmanlı Dönemine Ait Kastamonu ve Taşköprü’deki Mezar Kitabeleri. Kastamonu.